

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 4, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler

Bottom Wave: Former Muslims, New Deists/Atheists/Agnostics

Fatıma Akkaya Öge

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam, Doktora Öğrencisi, İstanbul/Türkiye

fatmaakkayaoge@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0003-3780-7513>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi/ Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 12/04/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 14/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 20/04/2023

Atıf / Citation: Akkaya Öge, Fatıma. “Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 3/4 (Nisan/April 2023) 126-131.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial License

Öz

Hamdi Tayfur'un editörlüğünü yaptığı Ankara Okulu Yayınları'ndan çıkan *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler* isimli kitapta, önceden Müslümanken dinden ayrılmış altmış kişiyle yapılan anketler ve bu anketlerden hareketle editörün yaptığı değerlendirmeler yer almaktadır. Kitapta editörün hazırladığı on soru, çoğunlukla, dini eğitim veren kurumlardan mezun olan 25-60 yaş aralığındaki kişilere sorulmuştur. Editör aldığı cevapları olduğu gibi yayınladığını belirtmekte, kitabın sonunda da anket sonuçlarına dair bazı çıkarımlar yapmaktadır. Ülkemizdeki ve dünyadaki dinden uzaklaşma sürecinin gelişimini takip etmek amacıyla yapıldığı iddia edilen bu çalışmanın ciddi yöntemsel sıkıntıları bulunmaktadır. Çalışmanın örneklem seçiminin nasıl yapıldığının aktarılmamış olması, hazırlanan anket sorularındaki sorunlar, sınırlı bir çalışmadan hareketle genel ve büyük sonuçlara ulaşılması ve editörün değerlendirmelerini yaparkenki tarafgirliği bu sıkıntılardan bazılarıdır. Kitabı değerlendirmek üzere hazırlanan bu yazıda, çalışmanın temel yöntemsel sıkıntılarına işaret edilmiş ve editörün değerlendirme bölümünde ulaştığını iddia ettiği sonuçlar imkân ölçüsünde incelenmiştir. Kitabın sonunda ek olarak sunulan Hasan Aydın'ın kitapla ilgili yazdığı yazı hakkında da kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anket Çalışması, Ateizm, Deizm, Agnostisizm, Yöntem.

Abstract

The book *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler*, edited by Hamdi Tayfur and published by Ankara Okulu Publications, includes surveys conducted with sixty people who had previously left religion and the editor's evaluations based on these surveys. In the book, ten questions prepared by the editor were asked to people between the ages of 25 and 60, mostly graduates of religious institutions. The editor states that he publishes the answers as they are, and at the end of the book, he draws some conclusions about the survey results. This study, which claims to be carried out to follow the development of the process of alienation from religion in our country and the world, has serious methodological problems. Some of these problems include the fact that the sample selection process of the study is not explained, issues in the prepared survey questions, reaching general and large conclusions based on limited research, and that the editor was biased while making his evaluations. In this article, the main methodological problems of the book are pointed out, and the conclusions that the editor claims to have reached in the evaluation section are analyzed to the extent possible. A brief evaluation of Hasan Aydın's article on the book presented as an appendix at the end of the book, is also made.

Keywords: Survey Study, Atheism, Deism, Agnosticism, Method.

Son yıllarda kişilerin dinlere aidiyetleri ile bu aidiyetlerin dereceleri, pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Daha önce Müslümanken dinden çıkmış altmış kişi ile yapılan anketlerin yer aldığı *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler* isimli kitabın da benzer bir merak ve amacın ürünü olarak ortaya konduğunu söylemek mümkündür. 2022 yılının aralık ayında yayımlanmış bu kitabın içeriği; altmış kişi ile editörün yaptığı anketler, bu anketler ışığında editörün kaleme aldığı bir değerlendirme ve eserin ekinde yer alan Hasan Aydın'ın kitap hakkında yazdığı bir yazıdan oluşmaktadır.

Kitabın “Sunuş” bölümünde ülkemizde deizm, ateizm ve agnostisizm gibi “gerçek”lerin ilerlediğini belirten Hamdi Tayfur, bu akımları derinden gelen bir dip dalga olarak nitelemektedir (s. 7). Kitabın ismi de editörün bu nitelemesinden mülhemdir. Tayfur'a göre insanların dinden uzaklaşmaları engellenemeyen bir süreçtir ve dünyadaki ilahi dinlerin ömrü de çok fazla değildir. Editör

eldeki çalışmayı başlatma amacını, bu gelişmeleri tespit etmek şeklinde ifade etmektedir (s. 8). Bilimsel bir yöntem ve objektif ölçütlere dayanmayan çalışmanın, bu amacı ne oranda gerçekleştirebildiği yahut bu amaca ne derece uygun bir muhtevaya sahip olduğu sorularının cevaplarına, bu yazı boyunca işaret edilecektir.

Hamdi Tayfur çalışmasında, hazırladığı on soruyu 25-60 yaş arasındaki altmış kişiye sordugunu ve aldığı cevapları olduğu gibi okuyucuya sundugunu ifade etmektedir. Editör; 25 yaş altını “din ile ilgisi asgari düzeyde gözüktüğü” için, 60 yaş üstünü ise “artık görüşlerini değiştirmesi zor bir jenerasyon olduğu” için çalışmaya dâhil etmediğini belirtmektedir (s. 8). Tayfur, anket yapılan kişilerin isimlerini zarar görmemeleri için gizlediğini de ayrıca söylemektedir (s. 8). Çalışmanın en temel sıkıntısı, editörün anket yapacağı örneklemini nasıl belirlediğine ve hangi yöntemi kullandığına dair bir açıklama yapmamış olmasıdır. Zira belirli bazı sonuç ve değerlendirmelere ulaşmak için yapılan anket çalışmalarında, örneklemin temsil gücü birinci derecede önemlidir. Örneklemin temsil gücü ortaya konmadığında, çalışmadan hareketle ulaşılan sonuçların ve yapılan çıkarımların geçerli bir bilgi ifade etmesi ise söz konusu olmamaktadır. *Dip Dalga* kitabının durumu da böyledir.

Çalışmayla ilgili bir diğer sıkıntı ise anket sorularının yönlendirici olmasıdır. Editör katılımcılara “Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam’dan ayrılışınızı/aydınlanmanızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşabiliyorsunuz?” diye sormaktadır. Ankette beşinci sırada gelen bu soru, bahsedilen yönlendirici tavrın en bariz örneğidir. Zira soruda yer alan “aydınlanma” ifadesi, editörün İslam’dan ayrılışa nötr bir şekilde bakmadığını ve katılımcıların dinden ayrılışlarını tasvip edip buna pozitif bir anlam yüklediğini ortaya koymaktadır. Anket yapılan kişilerden birinin de bu durumu fark ettiği ve soruya “bunun aydınlanma olup olmadığı konusunda emin değilim.” şeklinde cevap verdiği görülmektedir (s. 22). Yine anketin sekizinci sorusunun “İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?” şeklinde sorulmuş olması, kişilerin başına bir şeyler geleceği ön kabulünü barındırmaktadır. Bu sorunun pekâlâ “Durumunuzun açığa çıkması durumunda neler yaşayabilirsiniz?” şeklinde sorulması da mümkündür. Bu gibi örnekler editörün yalnızca örneklem seçiminde değil soru hazırlama noktasında da yöntemsiz davrandığını ve dolayısıyla anketin geçerli ve güvenilir bilgi sunma açısından sıkıntılar barındırdığını ortaya koymaktadır.

Editör kitabının değerlendirme bölümünde; çalışmanın akademik bir değerlendirmesinin yapılmadığını, ham haliyle sunulan cevaplardan dileyen akademisyen, araştırmacı, uzman ve okuyucuların kendi değerlendirmelerini yapabileceklerini söylemektedir. Fakat bu beyanına rağmen akabinde kendisi, “genel bir sonuç çıkartmak, okuyanların dikkatinden kaçan bazı ayrıntıları gösterebilmek, tümünde ortak olan ve ayrışan yönleri göstermek için” bir değerlendirme yapmaktadır (s.

135). Ancak bidâyeten belirtildiği üzere bu çalışma ne akademisyen, uzman ve okuyucular için ne de kitabın editörü için genel değerlendirmeler yapmaya elverişli değildir. Çalışmanın temelinde yer alan mezkur problemler dışında, editörün yazdığı değerlendirme bölümündeki bazı meseleler de ayrıca incelenmelidir. Bu inceleme sonucunda; editörün, ilgili bölümde anket çalışmasının boyutunu aşan bazı çıkarımlar yapmış olduğu, hem yaptığı anketler ile hem de kendi ifadeleri ile uyumlu olmayan bazı sonuçlara ulaştığı, ayrıca çalışma esnasında tarafsız olmadığı görülecektir.

Hamdi Tayfur değerlendirme bölümünde, ‘Türkiye’de İslam’ı terk etmek sadece gençler arasında görülen bir durum mudur’ sorusunu sormaktadır. Bu soruya çalışması aracılığıyla bir cevap bulduğunu düşünen Tayfur, “örneklerde görüldüğü gibi, neredeyse bütün yaş gruplarındaki kişiler arasında dine dönük bir sorgulama ve dinden uzaklaşma dalgası olduğu”nu söylemektedir (s. 135-136). Esasında 25-60 yaş arasındaki altmış kişiyle yaptığı bir anketten editörün bu sonucu çıkarması mümkün değildir. Zira bu altmış kişinin aynı yaş aralığındaki dindar olan-olmayan kişilere oranı bilinmezken bunun bir “dinden uzaklaşma dalgası” olarak nitelenmesi makul değildir. Editör ‘Özet Sonuç’ başlığını koyduğu bölümde de benzer bir yargıdan bahsetmektedir. Tayfur’a göre “ankete katılan kişilerin çoğunluğunun İslam’dan çıktığını topluma açıklamaması, görünenden çok daha fazla kişinin dinle bağını kopardığını göstermektedir”. Editörün ifadeleriyle “dipten gelen dalga çok daha büyüktür ve büyüyerek gelmektedir” (s. 160). Bu yargı da bu çalışma aracılığıyla ulaşılabilecek türden bir yargı değildir. Her ne kadar editör, altmış kişiyle yaptığı anketten hareketle dinlerin geleceğini görme arzusunda olsa da çalışmanın buna imkân vermediği açıktır.

Anket yapılan altmış kişinin üçte ikisinin dini eğitim veren okullardan (İmam Hatip ve İlahiyat) mezun olması editörün, “konunun, siyasi, sosyal ve psikolojik tepkilerden veya bir tür gençlik rüzgarından ibaret olmadığı, bunun bilgiye dayalı ciddi bir araştırma ve sorgulamaların neticesi olduğu” sonucuna ulaşmasına sebep olmuştur (s. 136). Ancak anketler incelendiğinde editörün bu çıkarımının da sorunlu olduğu fark edilmektedir. Tayfur’un dinden ayrılımların siyasi bir tepki olmadığını söylemesine rağmen, ankete katılan kişilere yaşadığı çıkmazlar ve onları şüpheye sevk eden olaylar sorulduğunda onların, siyasi birtakım etmenler zikrettikleri görülmektedir. [3. kişi: 17-25 Aralık, Arap Baharı, Akp rejimi (s. 16); 15. kişi: Afganistan’da Taliban eliyle yürütülen şer’i sistem (s. 38); 53. Kişi: Fetö, Siyasal İslamcı iktidarın politikaları, Fetöcü bir herifin DİB başkanlığına atanması, Nakitoğlu gibi bir Ebû Hurafe’nin Rektör olarak ve YÖK üyesi olarak atanması (s.116-117); 57 .kişi: AKP iktidarının tutumu (s. 125)] Esasında editör de birkaç sayfa sonra, şüpheye yol açan dışsal etkenler başlığı altında IŞİD, Taliban vb. ile dinin politik, ekonomik ve diğer çıkarlar için kullanılmasını sayarak kendisi de baştaki çıkarımıyla çelişmiştir (s. 139). Ayrıca Tayfur, “Son 15 yıl

içerindeki siyasi ve toplumsal gelişmelerin sürecin oluşmasında ciddi bir etkiye sahip olduğu”nu söylemek suretiyle bir kere daha çıkarımıyla çelişmiş görünmektedir. (s. 149).

Editörün, kişilerin dinden ayrılışlarının siyasi bir tepki olmadığı şeklindeki yargısı dışında, bunun “ciddi bir araştırma ve sorgulama neticesinde olduğu” varsayımı da katılımcıların tamamı için doğru görünmemektedir. Nitekim katılımcılar arasında şüpheye sebep olan olaylar sıralanırken; Atatürk’ün “Arap oğlunun yaveleri” vb. sözleri, internette karşılaştığım ateistlerin sözleri (s. 57), “Supernatural” dizisinde Tanrı’yı oynayan oyuncunun çarpılmaması (s. 64), Turan Dursun’un kitapları ve İHL mezunu ateist arkadaşımın vaazları (s. 85), özellikle facebook üzerindeki tartışmalar (s. 128) şeklinde cevap verenler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kitabın editörü de son yıllarda internetin ve sosyal medyanın yaygınlaşmasını, dinden çıkma sürecine ciddi bir etkisinin olduğunu belirterek (s. 149) ve bir arama motoru olan Google’ı herkesten daha bilgili evrensel bilgi edinme aracı şeklinde (s. 8) sunarak dinden ayrılışların o kadar da “ciddi araştırma ve sorgulama”ya dayanmadığına işaret etmiş olmaktadır.

Değerlendirme bölümünde editör, katılımcıların “İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?” sorusuna verdikleri cevapları sıraladıktan sonra, kendisine, katılımcıların endişe ve korkularının yersiz olup olmadığı gibi ilginç bir soru sormaktadır. Katılımcılar arasında “ifşa olmuş” olanların yaşadıkları kötü tecrübeleri sıraladıktan sonra bu soruya “korku ve endişelerin hiç de hak-sız olmadığı” cevabını vermektedir (s. 154). Kitabın temel meselesiyle ilişkili olmayan bu sorunun gündeme gelmesi ve neticesinde ulaşılan cevap, editörün çalışma hakkındaki tepkisel tavrının bir örneği olması bakımından önemlidir. Soruları hazırlarken objektif kalamadığı görülen editörün, değerlendirmelerinde de aynı tarafgirliği sürdürdüğü görülmektedir.

Kitabın sonunda ek olarak yer alan Hasan Aydın’ın yazısında da editörün değerlendirme-sindeki benzer sorunlar bulunmaktadır. Hasan Aydın, Tayfur’un çalışmasını “Türkiye’deki İslamcı kanatta dinsizliğe doğru olan yönelim konusunda, şu ana kadar gördüğüm tek ciddi araştırma” sözleriyle tanıtmaktadır (s. 163). Bunun dışında Hasan Aydın, anket yapılan altmış kişiyi; “titizlikle belirlenerek seçildiği anlaşılan” şeklinde tavsif etmektedir (s. 164). Yukarıda bahsedilen yöntem eksikliklerine rağmen çalışmadan övgüyle bahseden Hasan Aydın da, Hamdi Tayfur gibi bu sınırlı ve temsil gücü bilinmeyen çalışmadan hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmaktadır. Hasan Aydın’ın değerlendirmeleri -zikredilenlerle benzer durumda olduğundan- burada teker teker incelenmeyecektir.

Hamdi Tayfur’un *Dip Dalga* kitabında yer alan anket çalışması ve değerlendirmesi yukarıda gerekçeleriyle ortaya konduğu üzere, en hafif ifadesiyle, yöntemsiz ve taraflıdır. Tayfur’un yaptığı

çalışmanın aynısını tamamen farklı sonuçlar elde edecek şekilde herkesin yapması mümkündür. Zira ispatlamak istenen herhangi bir yargıya uygun belli sayıda insanı bulup onlarla anket yapmanın önünde herhangi bir engel yoktur. *Dip Dalga* kitabı özelinde şaşırtıcı olan ise bu denli yöntemsiz bir çalışmanın Ankara Okulu Yayınları gibi ciddi ve köklü bir yayınevinden çıkmış olmasıdır.